

לימדה תורה דרך ארץ

מים ראשונים: מה לא נאמר על השילוב של תורה ודרך ארץ? "אם אין תורה אין דרך ארץ, אם אין דרך ארץ אין תורה" (מסכת אבות פרק ג משנה יז), "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון" (שם פרק ב משנה ב), "יהי לך ב' ידות: אחת בתורה ואחת בדרך ארץ" (אבות דרבי נתן נוסח ב פרק לה) ועוד ועוד. אמנם, יש להבחין בין דרך ארץ במובן של פרנסה ומלאכה ובין דרך ארץ במובן של הנהגות נכונות וטובות. אנו נתמקד בזו השנייה. כנגד המאמר שדרך ארץ קדמה לתורה (ראו מקור בסוף הדף), בא המאמר "לימדה או לימדתך תורה דרך ארץ" לומר שגם לדרך ארץ יש שורשים ורמיזות, אם לא מקורות ממש, בתורה. שלא תאמר: דרך ארץ זה דבר נאה אבל אין לו אחיזה בתורה והוא דבר "חיצוני" לה.

נַעֲבֶרָה נָא בְּאַרְצְךָ לֹא נַעֲבֶר בְּשִׂדָּה וּבְכָרִים וְלֹא נִשְׁתַּה מִי בָּאָר: (במדבר כ יז).¹

במדבר רבה יט טו – במפגש עם עשו

"נעברה נא בארץ... ולא נשתה מי באר". מי באר? מי בורות היה צריך לומר?² לימדתך תורה דרך ארץ, שההולך לארץ שאינו שלו, ויש בידו צורכו, לא יאכל ממה שבידו, אלא שלו יהא מונח ויקנה מן החנווני בשביל להנותו. כך אמר לו משה: הבאר עמנו ומן אנו אוכלים. לא תאמר שאנו מטריחים עליך, שכר אתה עושה לעצמך! כך אמר הקב"ה למשה: "אֲכַל תִּשְׁבְּרוּ מֵאֲתָם בְּפֶסֶף וְאֶכְלֶתֶם וְגַם מֵיִם תִּכְרוּ מֵאֲתָם בְּפֶסֶף וְשִׁתִּיתֶם" (דברים ב ו).³ אמר להם משה: התירו לכם כיסכם, שלא יאמרו עבדים היו עניים הם! הראו להם עושרכם וידעו שלא הפסדתם בשעבוד (בראשית טו) ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. וידעו שאין אתם חסרים כלום.⁴ ומשה אמר להם: התירו להם כיסכם, שלא יאמרו עבדים היו, עניים הם! הראו להם עושרכם וידעו שלא הפסדתם בשעבוד: "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" (בראשית טו יד); ותדעו שאין אתם חסרים כלום. ולא משלכם אתם נותנים שנאמר: "כי ה' אלהיך ברכך זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר" (דברים ב ז).⁵

¹ אלה דברי המלאכים ששלח משה אל מלך אדום, לא בלי שהוא מזכיר לו קצת היסטוריה ומשפחולוגיה: "כֹּה אָמַר אֱחִיךָ יִשְׂרָאֵל אֵתָהּ? יָדַעַתְּ אֵת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מִצְּאֵתָנוּ: וַיֵּרְדוּ אֲבֹתֵינוּ מִצְרִימָה וַיָּשֻׁב בְּמִצְרַיִם מֵיָמֵי רַבִּים וַיִּרְעוּ לָנוּ מִצְרַיִם וְלֹא אֲבֹתֵינוּ: וְנִצְעַק אֵל ה' וַיִּשְׁמַע קִלְנוּ וַיִּשְׁלַח מַלְאָךְ וַיִּצְאָנוּ מִמִּצְרַיִם וְהָיָה אֲנַחְנוּ בְּקֶדֶשׁ עִיר קֶצֶה גְבוּלָךְ". זה לא בדיוק המצב המתואר בשירת היים: "אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזמו רעד, נמוגו כל יושבי כנען", רק בקשה רכה "נעברה נא". ארבעים שנה חלפו ולא בלי רושם גם על עמי האזור. ראו דברינו **בכניסה לארץ – המפגש עם השכנים והקרובים שלנו** בפרשת כי תצא.

² בהרי אדום אין בארות מים נובעות הנותנות מים בשפע, אלא בורות המכנסים את מי הגשמים והשאיבה מהם היא במשורה. אי לכך, אומר המדרש, צריך היה הפסוק לומר "מי בורות" ולא "מי באר", שבני ישראל מביטיחים למלך אדום שבחצייתם את ארצו, לא ידללו את מאגרי המים של ממלכתו.

³ הדרשן עומד בספר במדבר, פרשת חוקת, בה מסופר העניין, אך מעדיף לצטט פסוק מספר דברים דווקא, מהתיאור של משה, מאוחר יותר, לדור הבנים, כיצד היה הדבר. נראה שיש לו סיבה טובה לכך, משום שיש הבדל גדול בין שני הסיפורים, בפרט בקשר להצעת בני ישראל לקנות מבני אדום אוכל ומים "ולתת להם פרנסה", באיזה שלב והקשר היא נאמרה. ראו פרשתנו פרק כ פסוקים יד-כא והשווה עם דברים פרק ב פסוקים ב-ח.

⁴ פתחנו בלימוד עניין דרך ארץ לפיו אדם צריך שיצא עם צידה לדרך על מנת שלא ייפול על נוסעים ומטיילים אחרים בדרך (ראו הוריות י ע"א על ר' יהושע ורבן גמליאל בספינה), אך בה בעת מצווה היוצא בדרכים גם לקנות מקיסק או ממנימקט שבדרך, להיכנס לבית קפה, אולי גם לקנות תוצרת חקלאית ועבודות אומנות מקומיות, הכל על מנת לתת פרנסה למקומיים. וסיימנו בהתחשבות, אם לא ביריבות של יעקב ועשו, בני ישראל ובני אדום, שכבר נגענו בה מעט בדברינו **אדוני עשו עבדך יעקב** וכן **מפגש יעקב ועשו** בפרשת וישלח ומן הראוי לשוב ולדון בנושא נכבד זה השייך לפרשתנו. כמקדמה, ראו מדרש במדבר רבה פרשה יט סימן טו בפרשתנו: "וישלח משה מלאכים כה אמר אחיך ישראל - משל לשני אחין שיצא שטר חוב על זקניהם. פרע אותו אחד מהם. לימים התחיל לשאל חפץ מאחיו, אמר לו: אתה יודע שאותו חוב על שיניו ואני הוא שפרעתיו אל תחזירני מן חפצי שאני שואל". מהסיומת של המדרש לעיל, נראה שאין כאן התרפסות או הצטדקות על גלות מצרים שנפלה בחלקו של יעקב וגם לא פתיחת פצעים מהעבר. רק עמידה בראש מורם כלפי אח רחוק-קרוב, אדום: "וידעו שאין אתם חסרים כלום". כך אפשר לחבר את הרעיון של "לימדתך תורה דרך ארץ", תוך רמיזה אך בלי להיגרר יותר מדי, לסגירת החשבון ההיסטורי שבין עשו ליעקב. ראו דברינו **יעקב ועשו סגירת החשבון?** בפרשת וישלח.

⁵ זהו נוסח א. א. הלוי (אלבק): "ותדעו שאין אתם חסרים כלום". לעומת נוסח וילנא שהבאנו לעיל: "וידעו שאין אתם חסרים כלום". הבדל של אות אחת: "וידעו" מול "ותדעו", אדום מול בני ישראל. בכך אולי משתנה גם המוטיב הראשון של המדרש "לימדתך תורה דרך ארץ". למי צריך ההולך בדרך להראות שיש לו אמצעים משלו ואע"פ כן ההוא קונה מצרכים ונותן פרנסה בדרך? לחנווני ולאכסנאי או לעצמו? כך או כך, באה סיומת המדרש: "ולא משלכם אתם נותנים, שנאמר: כי ה' אלהיך ברכך זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר (דברים ב ז)", על מנת ללמד דרך ארץ כפולה: תיתן פרנסה לחנווני בדרך, ותזכור שזה בעצם לא שלך. (ראו דברינו **מידך נתנו לך** בפרשת ויקהל). סיומת זו מופיעה בשני הנוסחאות, גם בנוסח וילנא ולא רק בנוסח א. א. הלוי כפי שהבאנו לעיל. אך נראה שהגם שאפשר להולמה בנוסח וילנא, היא מתאימה יותר לנוסח א. א. הלוי ואולי בגללה הוא שינה מ"וידעו" ל"ותדעו".

רשב"ם במדבר פרק כ פסוק יז – מים הם מצרך נדיר

לא נשתה מי באר - שלכם. כי המים היו יקרים לאומות באותה הארץ.⁶

מסכת סוטה דף מד עמוד א – דרך ארץ של סדר הדברים

תנו רבנן: אשר בנה אשר נטע אשר אָרֶשׁ - לימדה תורה דרך ארץ, שיבנה אדם בית ויטע כרם ואח"כ ישא אשה. ואף שלמה אמר בחכמתו: "הִכֵּן בַּחוּץ מִלְאֲכָתֶךָ וְעֵתְדָה בְּשָׂדֶה לָךְ אַחַר וּבְנִיתָ בֵּיתְךָ" (משלי כד כז). "הכן בחוץ מלאכתך" - זה בית, "ועתודה בשדה לך" - זה כרם, "אחר ובנית ביתך" - זו אשה.⁷

מסכת ברכות דף סא עמוד א – גדול שושבין לקטן

"ויביאה אל האדם" - אמר רבי ירמיה בן אלעזר: מלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדם הראשון; מכאן למדה תורה דרך ארץ שיחזור גדול עם קטן בשושבינות ואל ירע לו.⁸

מסכת שבת דף קיד עמוד א – שינוי בגדים

מניין לשינוי בגדים מן התורה, שנאמר: "ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים" (ויקרא ו ד).⁹ ותנא דבי רבי ישמעאל: לימדך תורה דרך ארץ, בגדים שבישל בהן קדירה לרבו - אל ימוזג בהן כוס לרבו.¹⁰

מסכת יומא דף ד עמוד ב – הקדמת קריאה לדיבור

"ויקרא אל משה וידבר" - למה הקדים קריאה לדיבור? לימדה תורה דרך ארץ, שלא יאמר אדם דבר לחבירו אלא אם כן קורהו. מסייע ליה לרבי חנינא, דאמר רבי חנינא: לא יאמר אדם דבר לחבירו אלא אם כן קורהו.¹¹

⁶ פשט הפסוק הוא שבני ישראל אומרים למלך אדום שאין הם מתכוונים לצרוך את המים המצויים במשורה בהרי אדום, כמו באזור כולו (באיזו עונה של השנה עברו שם? בקיץ? שכיודע אינו משופע במים. גם לא תמורת כסף. כך מפרש גם אבן עזרא על הפסוק: "בשדה ובכרם - שלא ישחיתו, ואפילו מי הבארות שלכם לא נשתה". ראו גם דברי רשב"ם ואבן עזרא שם על "דרך המלך נלך" שיקפידו לא לסטות מהדרך הראשית המצויה לכל עוברי הדרכים וילכו רק במצוות מלך אדום. (בדברינו [דרך המלך](#) בפרשה זו). ראו גם דברי שאר פרשני המקרא: חזקוני, ספורנו ואף רש"י עצמו (לפני שהוא ממשיך בדרך המדרש שהבאנו): "עשה לנו עזר מעט לעבור דרך ארצך". כך הוא פשט הפסוקים. אבל המדרש בשלו והופך את פשט הפסוק על פיו ובלבד להגיע לרעיון של "למדתך תורה דרך ארץ - שההולך לארץ שאינה שלו יקנה מן החנווני בשביל להנותו". לאחר שדרשנו בפרשת השבוע, נמשיך במוטיב הכללי של דרך ארץ זו ונתמקד במדרשים על "למדה תורה דרך ארץ".

⁷ "תנו רבנן" זה הוא, כך נראה, תוספתא מסכת סוטה פרק ז הלכה כ: "כי יקח איש אשה חדשה ... למדה תורה דרך ארץ. נתמנתה לאדם פרנסה יקח לו בית. חזרה נתמנתה לו, יקח לו שדה. חזרה ונתמנתה לו, יקח לו אשה". נתמנתה הוא הזדמנה. ראו ההבדל בין הנוסח בתלמוד הבבלי ונוסח המקור בתוספתא, אשר מודיש כל הזמן את הצד הכלכלי כתנאי למעבר משלב לשלב בבניית הבית היהודי: נתמנתה לו פרנסה, יעבור לשלב הבא. ומדרש זוטא - רות (בובר) פרשה ד מדייק שלפניך קודם גאל בעז את חלקת השדה אשר לנעמי ורק אח"כ לקח את רות לאישה: "ויאמר לגואל חלקת השדה וגו'. לימדך תורה דרך ארץ שאדם צריך ליתן לה בשעה שהוא משיא אותה". והיום יש מי שהפכו את הסדר: תיקח אישה והיא כבר תביא לך את הבית ואת הפרנסה ...

⁸ עוד בענייני נישואין, בניית בית והקמת משפחה, ראו ויקרא רבה טו: "אמר רבי יוחנן: למדתך תורה דרך ארץ שאין חתן נכנס לחופה אלא א"כ נותנת לו כלה רשות. זהו שכתוב: 'בוא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו, ואח"כ: באתי לגני אחותי כלה (שיר השירים פרשה ד)". (אז אולי צריך להפוך את הסדר המקובל בחופה, שהכלה תיכנס ראשונה). ובבראשית רבה פרשה ס: "אמר ר' יודן: לימדתך תורה דרך ארץ שאם יהיה לאדם בנים גדולים יהא משיאן תחילה ואחר כך נושא לו אשה. ממי את למד? מאברהם. תחילה: ויביאה יצחק, ואחר כך: ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה ויררה". ולעניין השושבינות, ראו אבות דרבי נתן נוסח ב פרק ח: "הפעם הזה נעשה המקום שושבין לאדם. מכאן ואילך אדם קונה לו שושבין לעצמו". ופשיטא ששושבין איננו רק עניין של כבוד ללוות את החתן לחופה, אלא לטרוח ולהכין את החתונה ואף לעסוק בשידוך עצמו. ראו פירוש רש"י בגמרא ברכות שם. ושיזכו כל מי שצריכים ויכולים להיות שושבינים טובים או לקנות שושבינים לאחרים ולעצמם.

⁹ מדובר בהחלפת בגדים של הכהן במצוות הוצאת הדשן (שיירי המזבח) אל מחוץ למשכן (או בית המקדש) לאחר שהורם, ככתוב בפסוק המלא: "וּפָשַׁט אֶת בְּגָדָיו וְלָבַשׁ בְּגָדִים אֲחֵרִים וְהוֹצִיָא אֶת הַדָּשָׁן אֶל מִחוּץ לַמִּחָנֶה אֶל מְקוֹם טְהוֹר". רש"י על הפסוק מפרש שהחלפת בגדים זו איננה חובה, רק מנהג דרך ארץ: "ופשט את בגדיו - אין זו חובה אלא דרך ארץ, שלא ילכלך בהוצאת הדשן בגדים שהוא משמש בהן תמיד. בגדים שבישל בהן קדרה לרבו אל ימוזג בהן כוס לרבו, לכך ולבש בגדים אחרים פחותין מהן". הזכרת הדרך ארץ מפחית מהעניין ההלכתי. ורמב"ן שם חולק עליו ומאריך בעניין. למקור בגמרא, ראו מסכת יומא כג ע"ב: "... ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים - מקיש בגדים שלובש לבגדים שפושט, מה להלן בגדי קודש - אף כאן בגדי קודש ... אמר מר: אחרים - פחותין מהן, כדתנא דבי רבי ישמעאל. דתנא דבי רבי ישמעאל: בגדים שבישל בהן קדרה לרבו - לא ימוזג בהן כוס לרבו". וכבר הרחבנו במצוות הדשן בדברינו [תרומת הדשן](#) בפרשת צו.

¹⁰ ובהמשך הגמרא שם, הלכות דרך ארץ נוספות: "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: גנאי הוא לתלמיד חכם שיצא במנעלים המטולאים לשוק ... ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו - חייב מיתה". ראו הלכות עדות לרמב"ם, פרק ה הלכה ט. ומי הוא שהקפיד להחליף בגדים כאשר בא למזוג כוס ולשרת את אביו/רבו? עשו! ראו בראשית רבה סה טז: "ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות - אמר רבן שמעון בן גמליאל: כל ימי הייתי משמש את אבא ולא שמשתי אותו אחד ממאה ממה שמש עשו את אביו. אני, בשעה שהייתי משמש את אבא, הייתי משמשו בבגדים מלוכלכים. ובשעה שהייתי יוצא לדרך, הייתי יוצא בבגדים נקיים. אבל עשו, בשעה שהיה משמש את אביו, לא היה משמשו אלא בבגדי מלכות. אמר: אין כבודו של אבא להיות משמשו אלא בבגדי מלכות". ראו דברינו [אנכי עשו בכורך](#) בפרשת תולדות.

¹¹ שאדם לא יאמר משהו לחבירו, אלא אם הוא מרגיש שחברו "קורא לו". קורא ממש כמו שהקב"ה קרא למשה, או לפחות עושה שפת גוף שהוא מעוניין בשיחה. וגם בימינו בשיחת טלפון להקדים שאלה אם זה הזמן המתאים לפני שמתחילים בשיחה ארוכה. ואולי

"לאמר" - אמר רבי מוסיא בר בריה דרבי מוסיא דרבי מוסיא רבה: מניין לאומר דבר לחבירו שהוא בבל יאמר, עד שיאמר לו לך אמור - שנאמר: "וידבר ה' אליו מאוהל מועד לאמר"¹².

מסכת בבא מציעא דף פז עמוד א - לשאל בשלום אכסניה

"וויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל" - להודיע ששרה אמנו צנועה היתה. אמר רב יהודה אמר רב, ויאתימא רבי יצחק: יודעים היו מלאכי השרת ששרה אמנו באהל היתה, אלא מאי "באהל"? - כדי לחבבה על בעלה. רבי יוסי ברבי חנינא אמר: כדי לשגר לה כוס של ברכה. תני משום רבי יוסי: למה נקוד על אינו שבאליו?¹³ - לימדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניה שלו.¹⁴

בראשית רבה ע יד - היחס לקרובי משפחה

"וויאמר לו לבן אך עצמי ובשרי ... וישב עמו חודש ימים" (בראשית כט יד). א"ר אמי: למדתך תורה דרך ארץ, עד היכן צריך אדם להיטפל בקרוביו - עד חודש ימים.¹⁵

מדרש שמואל (בובר) פרשה ז - העברת שמעות

אמר רבי אבהו: למדתך תורה דרך ארץ כשתהא שומע טובתו של חברך תהי אומרה מפי אומרה. וכשתהא שומע רעתו, תהי אומרה מפי אחרים.¹⁶

מדרש תנחומא (בובר) פרשת אמור סימן ד - ליוזי בדרך

"וילך הוא ושני אנשים עמו" (שמואל א כח). מי היו? אבנר ועמשא. לימדה תורה דרך ארץ שלא יצא אדם לדרך (בלילה) לבדו. וכן עשה אברהם אבינו: "ויקח את שני נעריו אתו".¹⁷

מכאן מקור למנהג ימינו לפתוח כל שיחה במשפט: "מה קורה? ועל הקריאה למשה להיכנס לאוהל מועד שהוא הקים, ראו דברינו [הקריאה למשה](#) בפרשת ויקרא וכן [הקמת המשכן](#) בפרשת פקודי.

¹² שאסור לאדם לומר דבר ששמע מאדם אחר, בין בשמו בין סתם, אלא אם קיבל רשות מחברו לומר זאת ולהעביר הלאה. (מעניין אם רבי מוסיא קיבל רשות לומר דבר זה מרבי מוסיא רבה (סבא שלו)?) כאן מדובר בדרך ארץ שהיא על הגבול של לשון הרע ורכילות. עוד על דרך ארץ של ניהול שיחה ובעניין דומה, ראו מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב: "וישב משה את דברי העם אל ה'. וכי צריך היה משה להשיב? אלא למדה תורה דרך ארץ; בא משה והשיב תשובה לשולחו, שכן אמר משה: אף על פי שהוא יודע ועד, אשיב תשובה לשולחני". ולעניין הקריאה, אולי גם הדרשה הבאה ממסכת דרך ארץ פרקי בן עזאי פרק ג, קשורה לעניין: "ולא יכנס אדם לבית חבירו פתאום, וילמדו כל אדם דרך ארץ מן המקום, שעמד על פתח הגינה, ויקרא לו לאדם, שנאמר: ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה". וגם לביתו שלו לא יכנס אדם פתאום, אלא ישמיע קולו או ידפוק בלדת פנים אל פנים, כמנהג דרך ארץ המקובל בחברה פתוחה בת ימינו, והמחמירים שאינם שואלים כלל, גם לא דרך בעלה, הוא הוכחה שענייני דרך ארץ חמורים ומורכבים לעתים לא פחות מדיני תורה ומצביעים על הבדלי תרבות ומהות, הרבה יותר ממחלוקות בהלכה. ראו ההבדל בין פירוש רש"י (ימי הביניים) לפירוש שטיינזלץ (המאה ה-20) לקטע בדברי הגמרא: "כדי לחבבה על בעלה". בעוד שרש"י מפרש: "להודיעו שהיא צנועה משאר חברותיה שאינה נראית וצריך לישאל אחריה", מבאר שטיינזלץ: "שיזכיר אותה ואת מעלותיה הטובות". הבדל דק.

¹³ על אותיות אל"ף, יו"ד ווא"ו שבמילה אליו? ראו דברינו [פסוקים שיש עליהם ניקוד](#) בפרשת וישלח, שם סקרנו את כל עשרה המקומות בתורה שבהם יש ניקוד על האותיות.

¹⁴ רבו הדעות על עניין דרך ארץ זה לשאל בשלום אכסניה (בשלום בעלת הבית, "מה שלום הגברת" בלשון רש"י), מהן לקולה ומהן לחומרה. כבר נגמרא עצמה מובאים לאחר דברי ר' יוסי, דבריו של שמואל: "אין שואלים בשלום אשה כלל" והראשונים, רש"י ותוספות כבר דנים ונחלקים בנושא. נראה שהבדלי המנהג הגדול בימינו, בין המקלים שמתייחסים לאשה ושואלים בשלומה גם פנים אל פנים, כמנהג דרך ארץ המקובל בחברה פתוחה בת ימינו, והמחמירים שאינם שואלים כלל, גם לא דרך בעלה, הוא הוכחה שענייני דרך ארץ חמורים ומורכבים לעתים לא פחות מדיני תורה ומצביעים על הבדלי תרבות ומהות, הרבה יותר ממחלוקות בהלכה. ראו ההבדל בין פירוש רש"י (ימי הביניים) לפירוש שטיינזלץ (המאה ה-20) לקטע בדברי הגמרא: "כדי לחבבה על בעלה". בעוד שרש"י מפרש: "להודיעו שהיא צנועה משאר חברותיה שאינה נראית וצריך לישאל אחריה", מבאר שטיינזלץ: "שיזכיר אותה ואת מעלותיה הטובות". הבדל דק.

¹⁵ ולאחר מכן שיתחילו לעבוד ואינו חייב לארח אותם ללא גבול. נראה ממדרש זה שכשלבן פונה ליעקב ואומר לו: "הכי אחי אתה ועבדתני חינם, הגידה לי מה משכורתך", הוא בעצם רומז לו שנגמרה תקופת האירוח והגיע הזמן שיצא לעבוד. עוד על דרך ארץ בענייני אורחים וקרובים, ראו תנחומא פרשת פינחס סימן ז: "ביום השמיני עצרת תהיה לכם. מה ראה להיות פוחת בכל יום? אלא למדך תורה דרך ארץ מן הקרבנות. שאם ילך אדם לאכסניא וקבלו, ביום ראשון מקבלו יפה ומאכילו עופות. בשני מאכילו דגים, בשלישי גבינה, ברביעי מאכילו ירק, כך פוחת והולך עד שמאכילו קטניות". ובמקבילה במדרש במדבר רבה פרשה כא הסדר הוא: עופות, בשר, דגים, ירק וקטניות - מה שיכול ללמד על איכויות המזון בזמנו של המדרש. יש הסכמה על הקצוות, על עופות שהוא משובח מהכל (גם מבשר בהמה) ועל קטניות שהוא הנחות מהכול. באמצע נחלקו על כל סדר החשיבות של דגים, בשר וגבינה. (ראו גם רש"י במדבר כט לו). וכל אחד ינהג באורחיו וקרוביו כמנהג אבותיו ולא יחוש לקטניות.

¹⁶ אולי על משקל נגד לאמרה: "כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם" (מסכת אבות פרק ו משנה ו), אומר לנו ר' אבהו: תבדוק קודם אם הדבר שאתה עומד לומר אכן מביא גאולה או חו"ח מריבה וחורבן לעולם. אם הוא מביא גאולה, אמור אותו בשם אומרו. ואם לאו, אמור אותו בשם "אחרים". דא עקא, שסיפא זו: "וכשתהא שומע רעתו, תהי אומרה מפי אחרים", לא ברורה. למה לומר בכלל? למה לא פשוט לשתוק? מי הם "האחרים" שעליהם תטפול דברים רעים אלה? אחרים מסוימים או "אחרים" סתמי? וצריך עיון. כך או כך, אפשר אולי לצרף לכאן את מאמר רבי יוחנן בשמות פרשה ה סימן ד: "למדתך תורה דרך ארץ שהנשבע בפני חבירו לא יתירונו אלא בפניו שלא יחשדנו שהוא נשבע לשקר".

¹⁷ וכאברהם גם בלעם, במדבר כב כב: "ושני נערי עמו". הרי לנו "לימדה תורה דרך ארץ", כפשוטו, למי שהולך בדרך שלא ילך יחיד - הלכות דרך ארץ למי שהולך בדרכים ותר את הארץ. אברהם גם הקפיד ללוות את אורחיו כברת דרך ארץ, ראו דברינו [אשל אברהם](#)

בראשית רבה מח יד פרשת וירא – מנהג המקום

"והוא עומד עליהם ויאכלו" ... רבי תנחומא משום ר' אלעזר ור' אבון בשם רבי מאיר: המשל אומר: נכנסת לעיר – הלך בנימוסיה. למעלה שאין אכילה ושתייה, עלה משה למרום ולא אכל, שנאמר: "ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי" (דברים ט ט). אבל למטה שיש אכילה ושתייה: "והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו". וכי אוכלים היו? אלא נראין כאוכלים וכו'.¹⁸

ויקרא רבה פרשה לד – לעשות מצווה בשמחה

אמר ר' יצחק: למדתך תורה דרך ארץ שכשיהא אדם עושה מצוה יהא עושה אותה בלב שמח. שאילו היה ראובן יודע שהקב"ה מכתוב עליו: "וישמע ראובן ויצילהו מידם" (בראשית לז), היה טוענו ומוליכו אצל אביו. ואילו היה יודע בועז שהקב"ה מכתוב עליו: "ויצבט לה קלי" - עגלים פטומים היה מאכילה.¹⁹

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דזיהי פתיחתא – קבלת פני השבת

לא ימיש עמוד הענן, מגיד הכתוב שעדיין עמוד הענן קיים היה עמוד האש צומח.²⁰ דבר אחר: לא ימיש בא הכתוב ללמדך דרך ארץ מן התורה על ערבי שבתות עד שעמוד הענן קיים יהיה עמוד האש צומח.²¹

ויקרא רבה פרשה ט סימן ג – קדמה דרך ארץ לתורה

... דאמר ר' ישמעאל בר רב נחמן: עשרים וששה דורות קדמה דרך ארץ את התורה. זהו שכתוב (בראשית ג) "לשמור את דרך עץ החיים". "דרך" - זו דרך ארץ. ואח"כ "עץ החיים" - זו תורה.²²

שבת שלום**מחלקי המים**

מים אחרונים: תם הזמן והגיליון, אך לא נשלם העניין והרעיון. ראו עוד "למדתך תורה דרך ארץ" במגוון רחב של מקורות ונושאים: כיצד לבנות ספינה ומה ממדיה (בראשית רבה לא י), איך לבנות בית ומאילו חומרים (שם), שיר השירים רבה א ב), מתי ואיך לאכול סעודת בשר (חולין פד ע"א, ביצה כה, יומא עה), כיצד לאזן בהוצאה היחסית לאוכל, לבוש ודיר (בראשית רבה כ יב), חשיבות פיזור השקעות (בראשית רבה עו ג), איך לטפל בשדות (תנחומא ראה טו), [לחלוק כבוד למלכות](#) ועוד ועוד.

בפרשת וירא. עוד על דרך ארץ ביציאה לדרכים, ראו מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק לב לא לשכוח חפצים: "ויותר יעקב לבדו. לאחר שהעביר כל אשר לו חקר לראות שמא שכח כלום. לימדך תורה דרך ארץ שיחפוש אדם מקום שחנה שם קודם שישע משם". וכן איך לאכול בדרך לעומת אכילה בנחת בבית: "וככה תאכלו אותה. כיוצאי דרכים, ר' יוסי הגלילי אומר לימדה תורה דרך ארץ על יוצאי דרכים שיהיו מזורזין: מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם. לימדך שכל המיטב בסעודה אין דרכו לאחת מאלו, וכך למדנו במסכת שבת איזהו התחלת סעודה משיחיר חגורו, ונעלו ומקלו מכל שכן" (פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יב). וגם למדנו עם מי לדבר בדרך וכיצד לענות לעוברי אורח שפוגשים (שכל טוב בראשית לב) ועוד.

¹⁸ ומדרש אגדה (בובר) על הפסוק בדברים ט ט מוסיף את הביטוי: "אל ישנה אדם ממנהג המקום". ראו ביטוי זה גם בדין ודברים שבין לבן ליעקב, פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרשת וירא פרק כט: "ויאמר לבן לא יעשה כן במקומו. מיכן שאין משנים ממנהג המקום ... ויעש יעקב כן. לא רצה לשנות ממנהג המקום". והלכות רבות יש לנו בדין שאדם צריך לקבל על עצמו את מנהגי המקום. הנה כי כן, דרך ארץ לא רק ביציאה לדרך, דרך ארץ לא רק בדרך עצמה, דרך ארץ גם בהגעה למקום אחר.

¹⁹ מדרש זה אומר דרשני ופרשני. הוא פותח בעשיית מצווה לשמה, בלב שמח ובכוונה טובה ושלימה ומסיים בחשבון שנראה כאילו "לא לשמה", שעושה המצווה יחשוב מה יכתבו עליו בשמים (ואולי גם בעיתון...). המאיר עינינו במדרש זה יבורך בלב שמח.

²⁰ במעבר מהיום ללילה במסע העם, ככתוב שמות יג כב פרשת בשלח: "לא ימיש עמוד הענן יומים ועמוד האש לילה לפני העם".

²¹ היינו תוספת שבת, להקדים את כניסת השבת המסומלת ע"י עמוד האש, בעוד הענן של סוף יום שיש קיים. האם אפשר שנרות שבת הם (גם) זכר לעמוד האש במדבר? ראו דברינו [אבל הנרות לעולם](#) בפרשת בהעלותך שם הצענו שנרות שבת הם זכר לנרות המקדש.

²² זהו המקור לביטוי השגור "דרך ארץ קדמה לתורה". ראו שם הסיפור על ר' ינאי שנכשל באיש שהיה לבוש כעשיר ונראה מהודר חיצונית ועקב כך הזמינו לביתו וסופו שביזה אותו וקרא לו כלב, משום שלא ידע לברך, בדברינו [השם והשם את דרכו](#) בפרשת צו. אנחנו התמקדנו בביטוי "למדתך תורה דרך ארץ" וראינו לכאורה ההפך, שהתורה היא שמלמדת אותנו דרך ארץ. הכיצד? מי מלמד על מי? אין זאת אלא שדרך ארץ, דרך החיים, קדמה לתורה ומשוקעת בתורה בעת ובעונה אחת. יסודותיה והוריה הם בחכמת החיים הכלל-אנושית, אך גם בתורת ישראל. ומנגד, התורה מבוססת על דרך ארץ, אבל בה בעת מלמדת דרך ארץ. תורה ודרך ארץ משוקעים ומשולבים זה בזה, כמאמר חז"ל: "אם אין תורה אין דרך ארץ. אם אין דרך ארץ אין תורה" (מסכת אבות פרק ג משנה יז).